

Bernadeta NIESPOREK-SZAMBURSKA

Uniwersytet Śląski w Katowicach

O nowej koncepcji kształcenia języka polskiego

About the new concept of Polish language education

Abstract: The review presents the monograph by Marta Szymańska entitled *Between the language teaching and language education. The concepts of language education at the turn of the 20th and 21st century*. The author of the monograph presents the development of the concepts in the education of Polish language in order to present her own paradigm at the end. In this new concept Szymańska does not reject the attainment of the predecessors, but she outlines an innovative, anthropocentric proposal combining selected components of earlier concepts and elements belonging to other disciplines.

Key words: concept of language education, Marta Szymańska, language teaching, language education

Jednym z głównych źródeł naszego niezrozumienia jest to, że brak nam jasnego przeglądu sposobów użycia naszych słów. — Naszej gramatyce brak przejrzystości. — Stąd doniosłość odnajdywania i wynajdywania *ogniw pośrednich*. Pojęcie przejrzystości ma dla nas zasadnicze znaczenie. Charakteryzuje ono formę naszego ujęcia, sposób, w jaki sprawy widzimy. Przejrzysta ekspozycja umożliwi zrozumienie, które na tym właśnie polega, że „dostrzegamy związki” [...]. Charakteryzuje on[a] formę naszego ujęcia, sposób, w jaki sprawy widzimy¹.

Niech słowa Ludwika Wittgensteina staną się wprowadzeniem do zaprezentowania monografii Marty Szymańskiej pt. *Między nauką o języku a naucza-*

¹ L. Wittgenstein: *Dociekania filozoficzne*. Tłum. B. Wolniewicz. Warszawa 1972, s. 122.

niem języka. *Koncepcje kształcenia językowego na przełomie XX i XXI wieku*², książki, która stanowi swoistą sumę prowadzonych przez autorkę badań oraz przemyśleń zarówno teoretycznych, jak i zorientowanych na praktykę dydaktyczną. „Umożliwić zrozumienie” rzeczy to także stworzyć dzieciom i młodzieży najlepsze warunki do poznania języka oraz sprawnego posługiwania się nim. Optymalne podejście do wychowania językowego, kształcenia języka, pozwala na osiągnięcie owej „przejrzystości”, o której pisał Wittgenstein. Dlatego tak istotne stają się przemyślenia dotyczące edukacji językowej, owego rozwijania języka, o którym pisze Marta Szymańska, a które sytuują jej monografię w obszarze językoznawstwa stosowanego — z interdyscyplinarnym „zanurzeniem” zagadnień językowych w osiągnięciach innych teorii lingwistycznych i nauk.

Już tytuł rozprawy zapowiada nakreślenie zagadnienia, wokół którego dyskusja w dydaktyce języka polskiego toczy się od samego początku — ważnej dla szkolnego nauczania języka relacji między teorią i praktyką. Nie jest to jednak relacja zdająca „sprawę” z idei, które przyświecały dydaktyce języka. Monografia, stanowiąc szeroko rozwiniętą myśl dotyczącą nauczania języka ojczystego w szkole, prezentuje głos poszukujący drogowskazu, złotego środka, wśród obecnych w dyskursie edukacyjnym poglądów na sposoby rozwijania języka ucznia, jako że zmieniającym się modelom kształcenia językowego daleko do doskonałości. Jak pisze Marta Szymańska,

praca wyrasta z pragnienia spojrzenia na przeszłość z perspektywy współczesności, a także z chęci zebrania i uporządkowania tendencji, które towarzyszą, organizują, wpływają na szkolną edukację w zakresie nauczania języka ojczystego. Inspiracji do jej powstania było wiele — praktyka uczenia w szkole, obserwowanie, jak uczą inni (doświadczeni nauczyciele i początkujący studenci), nauczanie indywidualne, analizowanie i pisanie podręczników, tworzenie materiałów dla nauczycieli, rozmowy z nauczycielami, rozmowy z uczniami, a także uważna lektura tego, co do tej pory napisano na temat kształcenia językowego³.

Opracowanie ma więc umocowanie zarówno w teorii lingwistyki edukacyjnej, w empirii, w działaniach aplikacyjnych, jak i w doświadczeniach dydaktycznych innych uczących oraz w doświadczeniach własnych, autorskich.

Na początek przedstawimy układ prezentowanego dzieła: całość przedłożona w formie monografii obejmuje dziewięć poprzedzonych wstępem i zamkniętych podsumowującym zakończeniem rozdziałów. Dopełnia ją, zgodnie z konwencją książki naukowej, bogate zestawienie literatury przedmiotowej i podmiotowej

² Artykuł dotyczy monografii: M. Szymańska: *Między nauką o języku a nauczaniem języka. Koncepcje kształcenia językowego na przełomie XX i XXI wieku*. Kraków 2016, ss. 346.

³ Ibidem, s. 10.

(zestawienie podręczników i dokumentów oświatowych). Wywód konstytuują naprzemiennie komponenty teoretyczno-erudycyjne, opisowo-erudycyjne oraz komponent analityczny, odnoszący się do literatury przedmiotu i w niewielkim zakresie — do analizy podręczników, a także do krótkich relacji z badań eksperymentalnych. Część rozdziałów została zamknięta syntetycznymi podsumowaniami, zawierającymi wnioski odnoszone do warstwy teoretycznej i ułatwiające porządkowanie treści.

Przyjęty przez Martę Szymańską rodzaj eksploracji tworzy w sumie konstrukcję, dla której przemyślanym wprowadzeniem stał się rozdział pierwszy — niezwiązany z dydaktyką języka punkt wyjścia. Autorka akcentuje w nim rolę języka w życiu jednostki i całych społeczeństw, przytaczając głosy badaczy reprezentujących różne dyscypliny — filozofów, językoznawców, pedagogów, psycholingwistów i neurobiologów. W ten sposób sygnalizuje już na wstępie swe interdyscyplinarne i holistyczne podejście do badanych zagadnień. Przybliżając argumenty ukazujące znaczenie języka, autorka uwydatnia jednocześnie wagę jego kształcenia i wszechstronnego rozwijania, naświetla też istotę podstawy dydaktycznej każdego języka: oparcie jej z jednej strony na teorii języka, a z drugiej — na koncepcji nauczania.

Jak wskazuje druga część tytułu monografii, celem badawczym było odwołanie koncepcji kształcenia językowego w ujęciu diachronicznym: autorka rozpoczyna skrótowo od narodzin polskiej dydaktyki nauczania języka w ramach reformy Komisji Edukacji Narodowej i od jej XIX-wiecznego rozwoju, a skupia swą uwagę na XX i na początku XXI wieku, omawiając kierunek zmian, jakim podlegały wizje edukacji językowej. Marta Szymańska analizuje literaturę przedmiotu, zestawia koncepcje ze stanem nauki w czasie, kiedy je tworzone, ukazuje specyficzne uwarunkowania, interpretuje ich funkcjonowanie. Przedstawiane koncepcje kształcenia językowego w XX i XXI wieku dzieli na dwie części: odnoszącą się do strukturalizmu (sformułowaną przez Zenona Klemensiewicza) i poststrukturalistyczną. Tej pierwszej — strukturalistycznej — autorka poświęca sporo uwagi. Ukazuje jądro koncepcji Zenona Klemensiewicza, jego ideę systematycznej pracy nad zagadnieniami z zakresu gramatyki w szkole (ale nie — opracowanie gramatyki systematycznej), dostosowanymi do warunków szkolnych i możliwości uczących się, a co najważniejsze — wprowadzanych z nastawieniem badawczym, poszukującym — w postępowaniu indukcyjnym. Szymańska pisze także o wypaczeniu tej idei przez nauczycieli i twórców podręczników, którzy często koncentrowali się (np. w ćwiczeniach i wymaganiach wobec uczniów) na definicjach oraz na stopniu ich odtworzenia przez wychowanków. Od Klemensiewiczowskiego opisu języka autorka przechodzi do zapowiadającej teorię funkcjonalizacji wiedzy o języku koncepcji Jana Tokarskiego, dalej — do ćwiczeń w mówieniu i pisaniu jako sposobu na rozwijanie języka, wreszcie — do doskonalenia sprawności w pisaniu (czyli propozycji Anny Dyduchowej metod kształcenia sprawności językowej). Idee od-

noszone do strukturalizmu uszczegóławiane są w różnym stopniu: najogólniej potraktowane zostały ćwiczenia w mówieniu i pisaniu — a szkoda, bo złożony system ćwiczeń stanowi poważny wkład w kształcenie językowe funkcjonujące przed reformą programową z 1999 roku.

Obie koncepcje kształcenia językowego (strukturalistyczna i poststrukturalistyczna) nie pozostają zawieszona w próżni — Marta Szymańska obudowuje je opisem sytuacyjnych uwarunkowań kulturowych, a także rozwijających je teorii języka. Słusznie rozdziela obie części koncepcji kształcenia: tę opartą na rozwijaniu systemowej wiedzy o języku (rozdział 2.) oraz koncepcje poststrukturalistyczne (nauczanie komunikacyjne, teorie rozwijania języka — rozdział 8.). Uzasadnia zachodzące zmiany i konieczność modyfikowania tradycyjnego paradygmatu nie tylko konsytuacją (w rozdziale 3. znajdziemy charakterystykę zmian cywilizacyjnych: transformacji szeroko rozumianej kultury, nowych technologii, zalewu informacyjnego, dominacji kultury obrazu), ale także odmiennymi perspektywami widzenia języka, reprezentowanymi przez różne odmiany językoznawstwa, między innymi funkcjonalizm, tekstologię, analizę dyskursu, socjolingwistykę i kognitywizm. Do opisu przeobrażeń zachodzących w szkole Marta Szymańska wraca w rozdziale 7., powołując się na dwa komponenty dyskursu edukacyjnego z lat dziewięćdziesiątych, czyli na dyskusję nad miejscem gramatyki w nauczaniu języka oraz na analizę porównawczą podstaw programowych (z 1999 i 2008 roku).

Warto zwrócić uwagę na tę część monografii. Wspomniane analiza i charakterystyka podstaw programowych zostały poparte wynikami badań czterech serii podręczników dla szkoły podstawowej, wydanych po 2008 roku: już np. w spisach treści ujawniono w badaniu koncentrację treści na elementach struktury języka, a nie na praktyce językowej. Analiza jakościowa ćwiczeń odsłoniła braki w zakresie ćwiczeń komunikacyjnych i wpływających na rozwój świadomości językowej — przy nadmiarze ćwiczeń całkowicie bezrefleksyjnych. Niestety, odbiorca monografii nie jest w stanie ocenić, w jakim stopniu zapisy w nowszej podstawie (z 2008 roku), zawężające (w odniesieniu do podstawy programowej z 1999 roku) zakres komunikacyjnego aspektu rozwijania języka, wywarły wpływ na praktykę edukacyjną realizowaną za pomocą podręczników, bo brakuje tu materiału porównawczego w postaci wyników analizy starszych podręczników (sprzed reformy w 2008 roku). Część analityczna nie objęła także przeglądu (i eksploracji badawczej) podręczników do kształcenia językowego na III etapie edukacyjnym (choć zapowiedź takiej analizy mogą sugerować słowa autorki ze s. 194). Wskazane miejsca niedosytu w części analitycznej nie burzą bynajmniej przemyślanej konstrukcji całego opracowania, jednak rozwinięcie komponentu badawczego pozwoliłoby mocniej uzasadnić potrzebę poszukiwania innej, lepszej propozycji kształcenia języka polskiego.

W rozdziałach rozdzielających koncepcje dydaktyczne (4. i 5.) Marta Szymańska przybliży lingwistyczne podstawy przeobrażeń w kształceniu języka

oraz ich inspirujących implementacji w glottodydaktyce (rozdział 4.). Po wypracowaniu spójnych i przekonujących zasad wyboru koncepcji językoznawczych i ich umiejętnej selekcji, pewne z nich przesuwając na dalszy plan, również — dopełniając lub modyfikując koncepcje poprzedników, Autorka sytuuje docelową (własną) koncepcję nauczania języka w szerokim i zróżnicowanym kontekście teorii naukowych (przypomnijmy, jako służebne wobec koncepcji nauczania języka opisane zostały w rozdziale 5. teorie języka: funkcjonalizm, lingwistyka tekstu, tekstologia, analiza dyskursu, pragmatyka, socjolingwistyka, kognitywizm). Treść tej części została skomponowana w głównej mierze ze spostrzeżeń innych autorów — Szymańska zarysowuje w ten sposób szerokie, interlingwistyczne pole. Upomniałabym się tu jednak — dla pełnego obrazu — o wskazanie na gotowe już rozwiązania i dydaktyczne ujęcia teoretyczne (np. na funkcjonalne wyzyskanie wiedzy o języku w opracowaniu Urszuli Żydek-Bednarczuk z 2002 roku w tomie pt. *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury polskiej*⁴ czy na kompleksowo opracowane sfunkcjonalizowane kształcenie sprawności systemowej w nawiązaniu do glottodydaktyki, zawarte w monografii z 2012 roku autorstwa Jerzego Podrackiego i Katarzyny Kozłowskiej pt. *Wiedza o języku i kompetencje językowe uczniów*⁵).

Jak wspomniano, za inspirującą dla koncepcji rozwijania języka ucznia Marta Szymańska uznaje glottodydaktykę. W rozdziale 4. zwraca uwagę na glottodydaktyczne podejścia do uczenia się języka oraz koncepcje uczenia języka obcego czy drugiego i wśród nich poszukuje inspiracji dla rozważań na temat dydaktyki języka ojczystego. Wydaje się jednak, że treści dotyczące ujęć glottodydaktycznych, by mogły służyć opracowaniu nowego modelu kształcenia języka, powinny być ujęte precyzyjniej. Po pierwsze, dlatego że w obu typach dydaktyk (glottodydaktyce i dydaktyce języka ojczystego/pierwszego) posługujemy się identycznymi pojęciami (mam na myśli np. „metodę”), rozumiejąc je zupełnie inaczej. Już zresztą krótkie przybliżenie przez autorkę kolejnych „metod” czy „podejść” glottodydaktycznych wskazuje, że rozumiane są one szerzej niż metody polonistyczne — zawsze oparte są na konkretnej teorii języka i podbudowane teorią nauczania (uczenia i uczenia się) — i z takich założeń warto czerpać wzory, projektując nowoczesną koncepcję nauczania języka polskiego. Chciałabym też zwrócić uwagę na dość skromne — w stosunku do współczesnego stanu badań glottodydaktycznych — zestawienie prezentowanych podejść do nauczania języka. Jako inspirujące dla rozwijania języka można by wskazać opracowania polskich glottodydaktyków (Iwony Janowskiej, Anny Seretny,

⁴ U. Żydek-Bednarczuk: *Sprawność językowa we współczesnej edukacji polonistycznej*. W: *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury*. Red. H. Synowiec. Katowice 2002, s. 119—126.

⁵ J. Podracki, K. Kozłowska: *Części zdania w dydaktyce szkolnej. Czy i w jakim stopniu niezbędne?*. W: *Wiedza o języku i kompetencje językowe uczniów*. Red. B. Niesporek-Szamburska. Katowice 2012, s. 271—284.

Ewy Lipińskiej, Przemysława Gębala, Grażyny Zarzyckiej, Władysława Miodunka⁶). Jednak samą propozycję wykorzystania podejść glottodydaktycznych w budowaniu nowoczesnej koncepcji rozwijania języka trzeba uznać za wyjątkowo trafną.

Znaczący dla rozważań teoretycznych i wyznaczenia kierunku koncepcji nauczania języka jest rozdział 6., terminologiczny, w którym Marta Szymańska w sposób satysfakcjonujący „mierzy się” z wszechobecnością pojęcia „kompetencja”, a także z doprecyzowaniem pojęć: „sprawność językowa”, „umiejętność językowa”, „świadomość językowa”. I w tym przypadku wykorzystanie opracowań glottodydaktycznych doprecyzowałoby dodatkowo pojęcie „sprawność” i rozbudowałoby je. Warto przywołać ujęcie sprawności przez Marię Dakowską, według której

proces opanowania sprawności językowej przebiega na kilku poziomach: po pierwsze, na poziomie opanowania samych paradygmatycznych odmian form językowych, aby można je było dostosować do kontekstu, po drugie, w zakresie planów wypowiedzi o coraz dłuższym zasięgu, po trzecie, na poziomie uświadomienia sobie przez ucznia, co jest formą zgodną z regułami kodu językowego, a co nie jest, po czwarte wreszcie, w zakresie integrowania operacji w czasie, dającego efekt płynności wypowiedzi⁷.

To ujęcie bliskie jest autorce monografii i znakomicie łączy pojęcie sprawności ze świadomością językową — istotną w budowaniu nowego paradygmatu kształcenia.

Na koniec (rozdział 9.) Marta Szymańska przedstawia komunikacyjno-kognitywną koncepcję uczenia języka, która wyrasta z wiedzy, doświadczeń i praktyki dydaktycznej badaczki, a także z rozumowania przeprowadzonego podczas analizy dyskursu edukacyjnego, stanowi też swoiste włączenie komponentów strukturalizmu i poststrukturalizmu w jej własną koncepcję

⁶ Por. między innymi: P.E. Gębał: *Dydaktyka kultury polskiej w kształceniu językowym cudzoziemców. Podejście porównawcze*. Kraków 2010; I. Janowska: *Podejście zadaniowe do nauczania i uczenia się języków obcych. Na przykładzie języka polskiego jako obcego*. Kraków 2011; E. Lipińska, A. Seretny: *Między językiem ojczystym a obcym. Nauczanie i uczenie się języka odziedziczonego na przykładzie diaspory polonijnej*. Kraków 2012; E. Lipińska: *Podejście eklektyczne w nauczaniu polszczyzny za granicą na przykładzie wiersza Stanisława Barańczaka „Garden party”*. „Postscriptum Polonistyczne” 2015, nr 2, s. 141—154; E. Lipińska, A. Seretny: *Integrowanie kompetencji lingwistycznych w glottodydaktyce. Na przykładzie nauczania języka polskiego jako obcego/drugiego*. Kraków 2013; W. Miodunka: *Zmiany w metodach nauczania języka polskiego jako obcego w latach 1978—1987*. Kraków 1990; G. Zarzycka: *Opis pedagogiki zorientowanej na rozwój kompetencji i wrażliwości interkulturowej*. W: *W poszukiwaniu nowych rozwiązań*. Red. W. Miodunka, A. Seretny. Kraków 2008, s. 63—78.

⁷ M. Dakowska: *Psycholingwistyczne podstawy dydaktyki języków obcych*. Warszawa 2001, s. 81.

komunikacyjno-kognitywną. Zgodnie bowiem ze współczesnymi paradygmatami dotyczącymi nauczania autorka przyjmuje perspektywę antropocentryczną — punktem odniesienia staje się w tej koncepcji uczeń i jego wzrastanie w atmosferze autentycznej rozmowy oraz postawa działaniowa (w podejściu działaniowym). Istotą pracy nad językiem ucznia jest rozwijanie świadomości językowej, której jednym z elementów pozostaje kompetencja językoznawcza, wiedzę o języku zaś traktuje się jako element wspomagający, zabezpieczający językowy rozwój w przypadku pojawienia się błędów. Punkt wyjścia (i dojścia) działań rozwijających świadomość stanowi autentyczny i motywujący tekst, pobudzający do rozmowy (w perspektywie tekstocentrycznej). Teoria językoznawcza byłaby wtedy ujęta — zgodnie z ustaleniami psychologii poznawczej — jako czynnik przyspieszający rozumienie nawet w młodszych klasach szkoły podstawowej. Interesujące w tym modelu jest — poza znanymi wcześniej komponentami — wzmocnienie (powrót do) komponentu teoretycznego. Marta Szymańska proponuje, by wprowadzać go w działaniach dydaktycznych, zorientowanych komunikacyjnie, w sposób funkcjonalny. Jak stwierdza:

Jest to także próba pokazania, że uczenie języka nie musi być dokonywaniem wyboru między teorią i praktyką, nawet wtedy, gdy teoria jest odsunięta na dalszy plan, a dominuje przekonanie o konieczności praktykowania języka w różnych sytuacjach komunikacyjnych⁸.

W prezentowanej koncepcji można rozpoznać wiele znanych wcześniej komponentów: połączenie elementów koncepcji strukturalistycznej i komunikacyjnej, łączenie neurodydaktyki z antropocentryzmem, funkcjonującego obecnie w szkole ujęcia tekstocentrycznego z włączeniem do edukacji technik glottodydaktycznych (zadaniowych). To holistyczne ujęcie jest swego rodzaju *novum* w propozycji koncepcji kształcenia — w wykonaniu Marty Szymańskiej okazuje się świeżą i efektywną propozycją do realizacji. Można więc powiedzieć, że odwołując się do wskazanych wcześniej, uporządkowanych procedur badawczych, autorka zrealizowała w pełni cele swych badań. Wyczerpująco odtworzyła koncepcje kształcenia językowego XX i początku XXI wieku oraz wskazała uwarunkowania, które zmuszają do zmiany paradygmatu kształcenia języka.

⁸ M. Szymańska: *Między nauką o języku a nauczaniem języka...*, s. 17.

Bibliografia

- Dakowska M.: *Psycholingwistyczne podstawy dydaktyki języków obcych*. Warszawa 2001.
- Gębał P.E.: *Dydaktyka kultury polskiej w kształceniu językowym cudzoziemców. Podejście porównawcze*. Kraków 2010.
- Janowska I.: *Podejście zadaniowe do nauczania i uczenia się języków obcych. Na przykładzie języka polskiego jako obcego*. Kraków 2011.
- Lipińska E.: *Podejście eklektyczne w nauczaniu polszczyzny za granicą na przykładzie wiersza Stanisława Barańczaka „Garden party”*. „Postscriptum Polonistyczne” 2015, nr 2.
- Lipińska E., Seretny A.: *Integrowanie kompetencji lingwistycznych w glottodydaktyce. Na przykładzie nauczania języka polskiego jako obcego/drugiego*. Kraków 2013.
- Lipińska E., Seretny A.: *Między językiem ojczystym a obcym. Nauczanie i uczenie się języka odziedziczonego na przykładzie diaspory polonijnej*. Kraków 2012.
- Miodunka W.: *Zmiany w metodach nauczania języka polskiego jako obcego w latach 1978—1987*. Kraków 1990.
- Podracki J., Kozłowska K.: *Części zdania w dydaktyce szkolnej. Czy i w jakim stopniu niezbędne?*. W: *Wiedza o języku i kompetencje językowe uczniów*. Red. B. Niesporek-Szamburska. Katowice 2012.
- Szymańska M.: *Między nauką o języku a nauczaniem języka. Koncepcje kształcenia językowego na przełomie XX i XXI wieku*. Kraków 2016.
- Wittgenstein L.: *Dociekania filozoficzne*. Tłum. B. Wolniewicz. Warszawa 1972.
- Zarzycka G.: *Opis pedagogiki zorientowanej na rozwój kompetencji i wrażliwości interkulturowej*. W: *W poszukiwaniu nowych rozwiązań*. Red. W. Miodunka, A. Seretny. Kraków 2008.
- Żydek-Bednarczuk U.: *Sprawność językowa we współczesnej edukacji polonistycznej*. W: *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury*. Red. H. Synowiec. Katowice 2002.